

Цимбалюк Олег Михайлович,

пастор церкви ХВЄ «Альфа і Омега» (Чикаго, США);

Вільховий Юрій Віталійович,

кандидат історичних наук, доцент кафедри всесвітньої історії

та методики викладання історії Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (Полтава, Україна)

Історичні аспекти розвитку церкви меннонітів в Україні

Церква меннонітів займає особливе місце у структурі українського протестантизму. Незважаючи на малу чисельність вона віддзеркалює повноту і розгалуженість теологічної системи протестантизму в Україні. Після своєї появи на теренах України у XVIII столітті церква меннонітів менш як за століття змогла розбудувати свою організаційну структуру. На початку XX століття меннонітський рух в Україні набув усталених характеристик.

В екстраполативній перспективі сучасності церква меннонітів мала б посідати належне місце в етноконфесійній структурі України. Проте трагічні реалії 1930-х років, коли радянська влада завдала нищівного удару церкві, перекреслили перспективи подальшого нормального розвитку конфесії. Меннонітський рух фактично втратив свої організовані форми.

Радянська історіографія практично не вивчала меннонітство у контексті історичного розвитку протестантизму в Україні. Дослідники наголошували на малочисельності і розпорошеності руху. Оскільки історія меннонітів у XX столітті була тісно пов'язана з баптизмом і євангелізмом, розвиток першого побіжно розглядався такими дослідниками як О.Клібанов [10], Л.Мітрохін [12], В.Єленський [5]. Більш детально історію меннонітства в Україні досліджували Г. Чернер, Х. Дідріх, Г. Штріккер [4], В. Любащенко [11], О. Іпатов [7]. Звужене коло публікацій пояснюється тим, що у XX столітті меннонітство втратило свою колишню роль, перетворилось на маленьку конфесію, яка після злиття у 1963 році з церквою євангельських християн-баптистів фактично припинила самостійне існування. Завданням нашого дослідження є компіляція і аналіз розрізаних матеріалів з історії меннонітського руху в Україні і визначення перспектив його розвитку у наш час. Враховуючи малодослідженість проблеми, обрана тема є актуальною.

Меннонітство — рання протестантська течія, що виникла у XVI столітті у Нідерландах під впливом ідей анабаптизму. Назва походить від імені засновника течії Менно Сіменса (1492 — 1559), який порвав із католицизмом і переглянув погляди анабаптистів, не

поділяючи їхнього соціального радикалізму та революційних гасел [8, с. 263]. Свої громади менноніти розглядають як спільноти святих, відроджених, поділяють догмат богообраності, водяне хрещення розуміють як усвідомлений вибір особи.

Внаслідок репресій у Нідерландах у середині XVI століття вони іммігрують до Німеччини, Польщі, згодом з'являються у Росії та Україні. Перша хвиля іммігрантів-меннонітів з'явилась в Україні вже у 70-х роках XVIII століття внаслідок маніфестів Катерини II, які дозволяли всім іноземцям, що в'їжджають у Росію, поселитися у будь-яких губерніях. Крім того, майбутнім колоністам було обіцяно нечувані пільги. Перевага надавалась тому, у кого був досвід господарювання, оскільки царський маніфест мав на меті передусім економічні інтереси [7, с. 112].

Найважливіша меннонітська імміграція почалася у XIX столітті. Це відбувалося у період, коли царський уряд починав обмежувати іноземну колонізацію. У 1819 році Олександр I припинив дію попередніх маніфестів. Однак, щодо меннонітів він зберіг привілеї, надані їм раніше, тому переселення в Україну продовжувалося до 40-х років XIX століття. Така прихильність до меннонітів зрозуміла, оскільки серед них було вже чимало заможних господарів, осіб, які привозили з собою худобу, сільськогосподарські знаряддя, чимало мануфактури і готівки [6, с.89].

Після скасування кріпосного права менноніти досягають значних успіхів у господарюванні. Згодом вони починають широко використовувати найману працю єдиновірців, а потім і місцевого українського населення.

Економічне зростання меннонітів пояснюється широкою моральною та фінансовою підтримкою царського уряду, який провів своєрідний експеримент інтенсивного опанування нових земель [6, с. 114].

Починаючи з 20-х років XIX століття менноніти утворюють господарські об'єднання: Товариство для удосконалення і розповсюдження сільського господарства, Товариство для поширення лісництва, шовківництва і гуральництва. Поступово економічний добробут меннонітів почав виділятися на фоні незаможного українського селянства. Певну роль у розпалюванні ворожнечі відіграла православна церква, для якої протестанти знову стали конкурентами. Попри царську заборону на ведення пропаганди серед місцевого населення, менноніти посилювали на нього релігійний вплив. Спочатку він був опосередкованим: поступово зміцнювались контакти з українцями, яких включали до побуту меннонітів. Згодом цей вплив став безпосереднішим —

втілювався через систему навчально-освітніх закладів, благодійних товариств і релігійну пропаганду [11, с. 254].

Меннонітству в Україні до революційних подій 1905 року вдалося зберегти усталений побут і духовно релігійну спадщину. Будучи однією із гілок кальвінізму, меннонітство дотримувалось догматів про провіденціалізм та мирське призначення віруючого, цвінгліанського розуміння євхаристії. Однак, на відміну від кальвіністів, вони визнавали хрещення тільки дорослих (у формі обливання водою чи цілковитого занурення у воду) [12, с. 343].

Для потреб братства в Україні були систематизовані символи віри, які існували тоді у Голландії, Німеччині, Польщі, надруковані німецькою мовою під назвами "Віросповідання меннонітів у Росії" та "Віросповідання об'єднаних християн хрещених братських меннонітів у Росії" [4, с. 169].

Упродовж XIX століття в Україні у середовищі меннонітів виникли різні угруповання (мала і велика громади), партії (прихильників Корнелія Регера, Геппнера і Бартца, Гейнера та інших), а також течії (ієрусалимські друзі, фламінгійці, сепаратисти), які по-різному тлумачили ті чи інші культові дії, правила церковного життя.

Більшовицький переворот і Громадянська війна завдали тяжкого удару по меннонітам. Поселення меннонітів в Україні опинились між молотом і наковальнею: між більшовиками і білою гвардією. Після масових пограбувань, вбивств у селах та поселеннях протестантів, справа дійшла до створення меннонітських загонів самозахисту. Після Громадянської війни, у період нової економічної політики (1921 — 1928 років) у меннонітських селах знову почалося господарське піднесення. У 1928 році розпочалася насильницька колективізація, що супроводжувалася розкуркулюванням. Значну кількість меннонітів віднесли до розряду так званих "куркулів", тому заможні селяни і селяни-середняки одразу ж зазнали експропріації, багатьох заарештували, заслали [9, с. 197].

За репресіями проти селянства почалися репресії щодо релігії. Нова Постанова ВЦВК про релігійні об'єднання, прийнята 8 квітня 1929 року, мала на меті суттєве обмеження релігійного життя [4, с.170].

У 1944 році, як і інші російські німці, менноніти втікали з вермахтом на Захід. Після тяжких маршів (так званих "Великий Трек біженців") російським німцям був визначений для поселення район долини річки Вартипритока нижнього Озера (в околицях Познані в Західній Польщі). Проте в кінці 1944 року туди вступила Радянська Армія і вони були депортовані у місця заслання російських німців — у Сибір і Середню Азію. Лише близько 50 тисяч німців Причорномор'я змогли схватись у Західній Німеччині і не

потрапити до рук радянських спецгруп, які після завершення війни навіть у західних зонах розшукували колишніх радянських громадян (власівців і російських німців), що зазнавали потім "репатріації". Перші паростки релігійного життя з'явилися у спеціальних поселеннях депортованих ; у таборах же "Трудової армії" вести його було практично неможливо [4, с.171]. В умовах режиму спецпоселень (депортовані німці називали їх "комендатурою") з'явилися молитовні гуртки, в яких таємно збирались на спільні зібрання баптисти, лютерани, брати-менноніти, адвентисти і християни-п'ятидесятники. Часто гуртками керували жінки, бо окрім старців у німецьких спецпоселеннях, де діяв жорсткий режим "комендатур", не було жодного чоловіка. Спільні духовні традиції, спільна для всіх скринька пісень і особлива культура, притаманна християнам, які відроджувалися, зумовлювали такий братський екуменізм.

У часи переслідувань і депортації "церковні менноніти" переховувались точно так, як і "церковні" лютерани. Якщо хто-небудь із належних до офіційної Лютеранської Церкви чи до спільнот "церковних" меннонітів зберігав свою віру, то він змушений був приєднуватися до орієнтованих на загальні цінності братських гуртків. Подібно до того, як у такій ситуації помітно згасали традиції лютеранської Церкви "пасторів", явно зникали і традиції "церковних меннонітів". Після Другої Світової війни "церковні" меннонітські громади відігравали незначну роль [10, с.176].

Починаючи з 1944 року у Радянському Союзі знову з'явилась можливість реєстрації євангельських християн-баптистів (ЄХБ). Після закінчення війни і ліквідації "Трудової армії" багато братів-меннонітів, депортованих до міст, де були зареєстровані громади ЄХБ, відвідували баптистські богослужіння. Спочатку таким громадам ЄХБ доводилось зіштовхуватися із заборонами, так, як радянські заклади намагалися перешкоджати виникненню будь-якої організації "радянських німців" [12, с. 357].

Братські гуртки всіх протестантських конфесій, які при жорсткому режимі спецпоселень збиралися із дотриманням суворої таємниці, у середині 1950-х років знову розпалися на конфесійні групи [11, с. 254]. У часи свого візиту в 1955 році до Москви федеральний канцлер ФРН доктор Конрад Аденауер поряд із вирішенням багатьох проблем зміг досягти того, щоб німці Радянського Союзу були звільнені від режиму спецпоселень. У результаті сотні тисяч людей вирушили до північних областей, Західного Сибіру, Середньої Азії, де вони знаходилися у депортації. У нових місцях їхнього проживання змішані братські молитовні гуртки розрослися до таких розмірів, що вже не можна було

зберігати таємницю їхнього існування. "Пробудження" серед депортованих німців у 1950-х роках заохочувало до молитовних гуртків багатьох "братів та сестер". Крім того, чоловіки, які поверталися з півночі, незабаром перебирали від жінок керівництво громадами. Вони порушували принципові питання: наприклад, про хрещення. Коли брати-лютерани, щоб зберегти хрещення дітей, відокремилися від тих, у кого хрещення дорослих було наріжним каменем віри, спільні братські гуртки розділилися. Знову утворилися багатоконфесійні групи: лютеранські братські гуртки, з одного боку, і баптистські, меннонітські, адвентистські, п'ятидесятницькі утворення із іншого [7, с. 143].

За виключенням тих братських меннонітів, які влилися до зареєстрованих громад ЄХБ, більшість таких гуртків залишилися у підпіллі [12, с. 312]. Ситуація змінилася у 1963 році, коли президія Всесоюдної Ради ЄХБ (ВР ЄХБ) оголосила про те, що "братські громади меннонітів можуть бути визнані державою (зареєстровані), якщо вони підкоряться цій Раді". Це потім і сталось у порівняно великих розмірах [3, арк. 24; 12, с. 312].

У 1985 році до ВР ЄХБ належало близько 60 суто німецьких (частково русифікованих) меннонітських братських громад, а також 300 меннонітських груп (німецькомовних), які входили до громад ЄХБ. Від тоді менноніти були постійно представлені у керівних органах ВР ЄХБ. Найвідомішими з цих представників були: Якоб Фаст, Трауготт Квіріна, Петер Енне, Фрідріх Вірте, Вальтер Шульц.

У 1961 році у середовищі євангельських християн баптистів стався розкол. Від зареєстрованої ВР ЄХБ відійшли і стали в опозицію так звані "ініціативники" (пізніше — "Спілка Церков") [1, арк. 26]. Вони звинуватили Всесоюзну Раду в тому, що вона занадто спрямовує громади за радянським курсом. Розкол у ВС ЄХБ вплинув і на меннонітів: половина залишилася у зареєстрованих громадах, інші - обрали духовне життя без державної опіки [2, арк. 14-16]. Духовний вождь опозиції Г.П. Вінс (1928 — 1998), незважаючи на своє "меннонітське" прізвище, за своїми переконаннями залишився баптистом. Проте, в будь-якому випадку, меннонітський елемент відіграв у "підпільному баптизмі" суттєву роль. Характерно, що, у 1990-х роках заступником керівника незареєстрованих євангельських християн-баптистів Г.Крючкова був менноніт П.Петерс.

Така інтеграція значної кількості числа братських меннонітів до ЄХБ зумовила спротив перших. Менноніти не хотіли бути лише "баптистами, що розмовляють на нижньонімецькому діалекті". Вони прагнули залишитися автономною конфесією. Для них спільний шлях із ЄХБ (чи із зареєстрованою, чи з незареєстрованою церквами) означав зречення власного віровчення. Вони

усвідомлювали, що будь-який спільний шлях із баптистами та євангелістами, навіть при усій доброзичливості останніх, зрештою призведе до нівелювання меннонітського вчення, втрати мови і самотності.

У 1970-х роках почали утворювати громади і церковні менноніти. На час розпаду Радянського Союзу таких громад налічувалося біля 25. Це складало трохи більше 5 відсотків меннонітів, об'єднаних у громади. Така кількість пояснюється тим, що у попередній період більшість церковних меннонітів приєдналася до братських громад [4, с. 172].

У новоутворених церковних меннонітських громадах домінує внутрішня сутність віри, спрямування на "пробудження" християнства. Ці принципи культивуються і в братських громадах. Загалом, "пробудження" і "відродження" є умовами хрещення і в "церковних" меннонітів (у розумінні "хрещення за вірою", як у братських меннонітів і баптистів).

У "церковних" громадах і далі практикувалося водяне хрещення. Вони мали від одного до двох проповідників (пасторів), а в "братських громадах" — 10-15. Загалом у "церковних" меннонітських общинах панував дух братської єдності [6, с. 324].

Поворот у релігійній політиці Радянського Союзу співпав із святкуванням тисячолітнього ювілею Руської Православної Церкви. Майже одночасно з цією подією були встановлені нові умови виїзду німців із Радянського Союзу, що викликало хвилю еміграції небаченого масштабу.

У подальшому менноніти Німеччини, США, Канади, що підтримували родинні зв'язки із віруючими німцями СРСР, надавали їм підтримку при виїзді за кордон [5, с. 342].

У сучасному розвитку українського протестантизму меннонітство практично не відіграє помітної ролі. Еміграційні процеси на початку 1990-х років були невідворотними. Проте нині церковна українська меннонітська діаспора за кордоном ставить питання про відродження своїх структур в Україні зважаючи на історичний досвід. Не лише релігієзнавці, але і широка громадськість мають сподівання що меннонітський рух в Україні не зникне і займатиме власну окрему нішу на етноконфесійній карті.

Список використаних джерел

1. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВОВ України). Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 302. 46 арк.
2. ЦДАВОВ України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 335. 54 арк.
3. ЦДАВОВ України. Ф. 4648. Оп. 4. Спр. 352. 70 арк.
4. Гельмут Чёрнер и др. Хорошего держитесь: Церкви и религиозные объединения в Российской державе, Советском

Союзе и независимых государств, возникших после его распада / Под ред. Г. Чёрнера, Г.-Х. Дитриха, Г. Штриккера. Х.: Майдан, 1998. 488 с.

5. Сленський В.Є. Релігія після комунізму. Релігійно-соціальні зміни в процесі трансформації центрально- і східноєвропейських суспільств: фокус на Україні. К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2002. 419 с.
6. Ильиных Н.И. О современном меннонитстве. М., 1968. 343 с.
7. Ипатов А.Н. Меннониты. М.: Мысль, 1978. 213 с.
8. Карнацевич В.Л. 50 знаменитых сект. Х.: Фолио, 2004. 509 с.
9. Клибанов А.И. Из мира религиозного сектантства. М., 1974. 217 с.
10. Клибанов А.И. Религиозное сектантство и современность. 1969. 312 с.
11. Любащенко В.І. Історія протестантизму в Україні: Курс лекцій. Львів: Видавнича Спілька "Просвіта", 1995. 350 с.
12. Митрохин Л.Н. Баптизм: история и современность. СПб.: РХГИ, 1997. 408 с.

* * *